

Індулес Заліте

ОСНОВНІ ФОРМИ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОГО ОПОРУ ТА ПРИХОВАНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ ЯК ПРИХОВАНА НЕПОКОРА РАДЯНСЬКОМУ РЕЖИМОВІ В ЛАТВІЇ (70-ТІ ТА 80-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Метод, який застосовано в цьому дослідженні, “доказ від протилежного”, тобто аналіз документів та інших матеріалів, створених КДБ ЛатРСР та КДБ СРСР у 70-х та 80-х роках. Відновлена система автоматичного постачання інформації для контррозвідки КДБ ЛатРСР “Дельта Латвія” (ASiK “Kelta Latvia”), де можна знайти дані з інформаційних звітів 35 656 осіб та приблизно 8 000 інформаторів КДБ, на сьогодні міститься в Центрі документації наслідків тоталітаризму. Електронна інформаційна система була встановлена у КДБ ЛатРСР у 70-х роках. Її майже знищили 1991 року, але протягом періоду 1992–1996 років системою відновив Центр документації. Ввідна інформація тут класифікувалась за декількома параметрами – за характером події, що підлягає компетенції КДБ; за видом діяльності особи, яка потрапила в поле зору тощо (категорія запису дій особи). Інформація дуже показово зображує форми непокори, що існували у 70-х та 80-х роках. Ці звіти – на відміну від оглядів, представлених КДБ для ЦК ЛКП (Центральний Комітет Латвійської Комуністичної партії) менше піддавали шліфуванню, зумовленому станом політичної ситуації, і виявились ближчими до реального життя. Ми не маємо повної інформації, починаючи з 1989 року, коли оперативні підрозділи КДБ з різних причин (секретність, взаємна недовіра, масивність центральної інформаційної системи) стали засновувати власні бази даних, використовуючи персональні комп’ютери.

Незабаром після того, як Ю. Андропов був призначений Головою КДБ СРСР, відповідно до резолюції ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 17 липня 1967 року “Про створення незалежних підрозділів в межах КДБ та його органів для боротьби з ідеологічними відхиленнями ворога”, було засновано П’ятий відділ КДБ СРСР та підпорядковані йому підрозділи в межах регіонів, районів РРФСР та республік СРСР¹. До завдань нового відділу було включено ідеологічна контррозвідка на території СРСР та поза її межами. Цей напрям діяльності органів КДБ було визначено як

* Переклад з англійської.

¹ *История советских органов государственной безопасности. – Москва: ВКШ КДБ при СМ, 1977. – С. 614.*

пріоритетний. Новопосталий відділ був схожий на структуру 40-х років в органах державної безпеки – Таємно політичний відділ (СПО – Секретно политический отдел), який займався активною, на ті часи, політичною опозицією. Ідеологічні диверсії було визначено як “вплив ворожої ідеологічної політики на громадян соціалістичних держав [...], заснування в цих державах опозиційних груп та організацій для того, щоб поширювати антисоціальні тенденції та процеси, які, на думку імперіалістів, дають можливість прихованим «еволюційним» шляхом перетворити соціалістичну структуру на капіталістичну”². Був встановлений постулат, що антирадянські та націоналістичні висловлювання всякого роду та виду були натхнені якимись іноземними державами. Очевидно, аналітики КДБ усвідомлювали, що не можливо контролювати радянську людину лише силовими методами (адміністративними, кримінальними покараннями тощо) і що методи ідеологічного впливу, які працювали в СРСР, – безсилі проти тої інформації, яка надходила через залізну завісу. Не зважаючи на те, що походження антирадянських виступів у СРСР вважали екстериторіальним, основна робота органу, репресивні заходи (наприклад притягнення до кримінальної відповідальності, адміністративна депортація з території СРСР тощо), а також заходи щодо перевиховання (запобіжні дії, дискредитація, вплив з місцем роботи або через громадські організації; адміністративні заходи, заборона покидати територію СРСР тощо) виконували стосовно громадян СРСР³.

Діяльність контррозвідки, боротьба з ідеологічними диверсіями ворогів, була організована на основі робочих напрямів та напрямів-об’єктів⁴. Був визначений принцип дії: організувати роботу в межах певних соціальних категорій: націоналісти, сіоністи, мешканці німецької національності, ті, хто провадять національно орієнтовану діяльність, антирадянські елементи з церков та конфесій різного віросповідання тощо. Робота контррозвідки на основі напрямів-об’єктів була спрямована на такі об’єкти СРСР, де були зареєстровані, служили або навчалися іноземці з капіталістичних країн⁵. У рамках реалізації цих завдань розглядали питання співпраці зокрема в обмін інформацією між П’ятим відділом та його підвідділами, Другим головним відділом КДБ СРСР та Третім⁶.

11 серпня 1989 року ЦК СРСР подало проект резолюції про створення Відділу захисту радянської конституційної структури (Відділ “Z”) та

² Советская контрразведка. Научно-практическое пособие / Под общ. ред. С.К.Цвигуна. – Москва: ВКШ КДБ при СМ, 1976. – С. 171.

³ Словарь №018 АСИО Дельта Латвия.

⁴ Советская контрразведка. Научно-практическое пособие... – С. 179.

⁵ Там само.

⁶ Там само. – С. 180.

ліквідацію П'ятого відділу⁷. Головним завданням нового відділу була боротьба з тероризмом.

В межі діяльності П'ятого відділу КДБ СРСР входив контроль та, до певної міри, регуляція суспільного ідеологічного клімату. В ньому працювало в середньому 60 працівників. Кількість агентів П'ятого відділу складала 13% активних агентів КДБ ЛатРСР (орієнтовно 570 людей з 4300). Також треба звернути увагу на те, що завдання цього відділу частково виконували міські та регіональні підвідділи КДБ. Фронт робіт цього відділу покривав майже всі соціальні групи. До 1990 року його діяльність поділялася за такими напрямками:

– Перший напрям – еміграційні центри Латвії, закордонні радіостанції (“Вільна Європа”, “Голос Америки” тощо). У деяких моментах робота цього напрямку перетиналася з функціями другого напрямку першого відділу (розвідка, зовнішня контррозвідка), які реалізовували через “Латвійські комісії з культурних зв'язків зі співвітчизниками за кордоном”.

– Другий напрям – творча інтелігенція, нагляд протягом періоду Відродження за “Латвійським Національним Фронтом”. ЛНФ не працював як антирадянська або націоналістична організація, оскільки, відповідно до вказівки Б. Пуго, його було засновано щоб “встановити перестройку у нашій Латвії”⁸.

– Третій напрям – націоналісти та їхні угруповання, включаючи організації періоду Відродження: “Клуб захисту довкілля”, “Гельсінкі-86”, “Національний Рух Незалежності Латвії” (ЛРНК) тощо. Під час заснування цього напрямку, майже весь персонал було набрано з працівників Третього підвідділу контррозвідки⁹.

– Четвертий напрям – духовенство, релігійні групи, включаючи радянських німців, які хотіли повернутись на батьківщину до Німеччини.

– П'ятий напрям – розшук анонімних авторів (наприклад авторів антирадянських листівок, написів тощо), а також пошук нелегальної зброї. До 1990 року цей напрям відповідав за охорону вищої влади ЛатРСР.

– Шостий напрям – євреї, сіоністи. Переважно контролювали середовище євреїв, які висловили бажання емігрувати до Ізраїлю.

– Сьомий напрям – молодь, яка навчалась, та академічна інтелігенція.

У 1990 році були засновані інші три підвідділи в межах П'ятого відділу, чії дії прямо не стосувались питань ідеології:

⁷ Архивно інформаційний бюлетень. – 1993. – № 1-2. – С. 69.

⁸ LVA PA, 101.f., 61.apr., 6.l., p.22

⁹ Уголовный кодекс РСФСР редакции 1926 года.

- Восьмий напрям – відділ зв'язків з громадськістю.
- Дев'ятий напрям – оборона вищої влади ЛатРСР (аналогічно до Дев'ятого відділу КДБ СРСР).
- П'ята група – аналіз інформації.

Потрібно відзначити, що завдання ідеологічної контррозвідки (а саме – збір інформації) виконували не лише структури, які спеціалізувались на цих завданнях, але також інші підрозділи центрального апарату (Другий відділ) та територіальні підрозділи КДБ ЛатРСР (міські та регіональні відділи й напрями). Дух імперіалізму панував у штабі Другого відділу контррозвідки, відтак між цим відділом та П'ятим була певна різниця в інтерпретації понять “антирадянський” та “націоналістичний”.

Отже, на додачу до сказаного, треба коротко переглянути принципи формування штабу П'ятого відділу. Латвійців обирали для роботи в латвійському середовищі, євреї контролювали роботу євреїв, росіяни – росіян, за німцями наглядали німці. У 60-х роках, коли Росія та Латвія вичерпали русифіковані латвійські резерви, ряди оперативних працівників поповнювали випускниками вищих навчальних закладів ЛатРСР, переважно з гуманітарних факультетів Латвійських державних університетів, а також з інститутів ЛатРСР. Однак, виявилось, що нагляд національних груп за національними кадрами не задовольняв Луб'янку. Як свідчили декілька працівників КДБ ЛатРСР, націоналізм у межах П'ятого відділу завжди виявляли перевірки Центральної комісії. Схожий погляд висловив незмінний голова П'ятого відділу КДБ ЛатРСР, перший заступник голови КДБ СРСР Філіп Бобков, коли він перебував у Ризі. Це один з парадоксів тоталітарного режиму – не можливо достатньо глибоко контролювати національне середовище підлеглої республіки, наймаючи персонал центрального національного штату (росіян). В той же час, на думку вищого центру, недоцільно, щоб підлеглі контролювали інших підлеглих. Незначні протиріччя у КДБ ЛатРСР щодо національного походження найбільше виявились протягом перебудови Горбачова в 80-х роках. Більша частина неросійських службовців підтримувала перестройку, своєю чергою російські службовці здебільшого підтримували ідею збереження об'єднаної, неподільної та комуністичної СРСР.

Ненасильницький опір та внутрішня непокоря радянській диктатурі у Латвії різних національних груп характеризувались спільними та відмінними рисами і досягнутими цілями. Спільною рисою можна вважати антирадянський характер опору, який доволі часто виявлявся у замаскованій формі. Так, наприклад, єврейський рух за право емігрувати з СРСР ніколи прямо не повставав проти чинної влади, оскільки в цьому випадку отримати дозвіл на від'їзд було б складніше з

юридичного боку. В той же час, було зрозуміло, що причиною від'їзду більшості єврейських сімей є незадоволення умовами життя в СРСР та його політичною системою. Отже, ці люди не були згодні підкорятись наказам радянської влади та уникали їх, іммігруючи до якоїсь іншої держави. Німецьке населення намагалось покинути СРСР та повернутись на етнічну батьківщину – Німеччину. Думки латвійців були захоплені ідеєю незалежності Латвії, однак навряд більшість латвійців в середині 80-х усе ще вірила, що це дійсно можливо. Історія існування ЛатРСР уже довела, що всякі рухи проти чинної влади або публічне висловлювання ідеї незалежності завжди придушувались в корені. Підсумовуючи дані з архівів колишнього загону ЛСП та інформацію АСІО “Дельта Латвія”, можна зробити висновки, що кожен рік у ЛатРСР ліквідували від 5 до 12 антирадянських або націоналістичних груп. Причиною таких статистичних розходжень у підрахунку є зміна самого поняття “антирадянський” або “націоналістичний” в різні періоди комуністичного радянського керування та різних політичних обставинах. Під постійним контролем КДБ перебували неформальні групи, які гуртували молодь. Варто сказати, що в другій половині 80-х років національні вияви спостерігались навіть серед військових службовців Військового балтійського округу¹⁰.

Приклади:

– Січень 1978 року. Даугавпільс. Путанс І. С. висловлює антиросійські думки, націоналістично настроєна молодь збирається на його квартирі, висловлюючи думки про необхідність “вчинити революцію” проти радянської системи, є відомості про його можливу участь у вивішуванні прапора давньої буржуазної Латвії вночі 18 листопада 1977 року на ВКМД (Виконавчий Комітет міста Даугавпільс) та поширенні плакатів націоналістичного характеру в місті 23 березня 1978 року. Було розпочато ДОП 2534 (справа оперативної перевірки, рос. – дело оперативной проверки) у градації “Антирадянська агітація та пропаганда” з висловленням націоналістичних ідей. Путанса та його знайомих вистежували “Львов”, “Кальнс”, “Модо”, “Берзінш” [...] ¹¹.

– [...] Учень середньої школи Огре № 1 Лягінс Ю. І. організував у цій школі групу під назвою “Латвійське Об’єднання Молоді”, яке пізніше змінило назву на “Латвійське Національне Об’єднання Молоді”. В цю групу входили, (виключаючи Л.): Кривманіс А. А., Бухольд В. Д., Рубенес І. К. (до кінця 70-их років). Група обговорювала питання боротьби з російськими загарбниками, вирішено створювати й поширювати в Огре та Джелгава брошури націоналістичного змісту, виготовити вибухівку та

¹⁰ LVA PA, 101.f., 61. apr., 3.l., p. 49.

¹¹ Materials of ASIO “Delta Latvia”, DS=0062080.

підірвати будівлю офіцерів у Джелгава [...]. Профілактика із залученням громадськості. 28 січня 1971 року у РО Огре (районному відділку КДБ Огре) проведено профілактичну роботу з учнями Кривманіс А. А., Бухольдом В. Д. та колишнім учнем цієї школи Лягінсом Ю. І. за участю громадськості з приводу спроб створити націоналістичну групу молоді “Латвійське Національне Об’єднання Молоді”. 27 січня 1971 року в Огре через ту саму діяльність був поставлений на профілактику учень тієї ж школи Рубенес І. К. [...]. Під час профілактики у середній школі в Огре 1968 року було виявлено молодіжну націоналістичну групу “Легіон Вільної Молоді”, в якій брали участь згадані вище учні школи Бухольд В. Д., Лягінс Ю. І., Рубенес І. К. та Гусевс І. В. За участь у цій групі всіх її колишніх членів було поставлено на профілактику 28 січня 1971 року [...]¹².

Щоб досягнути рівня поінформованості КДБ в галузі ідеологічного контролю, було проаналізовано велику кількість роботи КДБ в антирадянському середовищі та її взаємозв’язок з рівнем загрози радянській владі в межах певного середовища, а також порівняно антирадянські та інші форми націоналістичних виявів за частотою їх появи.

Як уже було сказано, в межах органу управління діяльністю КДБ ЛатРСР у 70-х та 80-х роках було зареєстровано приблизно 4300 агентів, з яких 13% працювали в ідеологічній контррозвідці. Тут треба зазначити, що інформатори КДБ були не просто агентами, а вповноваженими особами, чия кількість порівняно з кількістю агентів, була майже втричі більшою. Уповноважених осіб особливо докладно не реєстрували та не вносили у списки. У цьому вигляді інформація в КДБ доставлялась представниками партії, кого вербувати було заборонено законом КДБ СРСР, як і представників народної інтелігенції або людей творчої професії, чие пряме вербування могло спровокувати певний душевний дискомфорт¹³.

Серед “членів угруповань, які в межах території СРСР вчиняли дії, направлені проти радянської влади” (код 1604)¹⁴, у Інформаційному аналітичному відділі КДБ ЛатРСР зареєстровано 54 особи, з них кожен п’ятий або шостий сам був агентом КДБ.

Серед 330 “членів націоналістичних організацій або окремих осіб, що в межах території СРСР вчинили антисоціалістичну, антиконституційну дію” (код 1602)¹⁵ кількість агентів нижча – приблизно один з шістнадця-

¹² *Ibid.* DS=0012206.

¹³ *The decision of the USST KGB chairman No.00140 dated June the 4th 1983 on the coming into force of the “Regulation on the USSR state security organs agency apparatus and authorized persons”, 3.15.p (in Russian).*

¹⁴ *ASIO “Delta Latvia” materials, dictionary No.2. “Persons who conduct (are suspected of) destructive activities against the USSR (persons operative categories).”.*

¹⁵ *Ibid.*

ти перерахованих. У Словнику операційних категорій є приблизно 400 кодів на позначення скоєних дій (чи підозри у їх скоєнні), скерованих на повалення влади в СРСР.

Кількість агентів у певному антирадянському середовищі напряму залежала від рівня його небезпеки для режиму та влади. Щільність діяльності у різних громадських групах, які більшою чи меншою мірою протистояли радянській системі, та аналіз інформації з інформаційних доповідей, а також твердження свідків або учасників подій (до 1988 року) дають надійну підставу вірити, що органи безпеки не мали білих плям у інформації про середовище антирадянських та національних груп. Можна зробити висновок, що в період занепаду радянської імперії ЦК компартії та його збройний авангард КДБ були не в змозі використати доступну інформацію навіть з метою самозахисту системи¹⁶.

Наступною стадією дослідження був аналіз бази ІАД за “характеристиками діяльності руйнівних елементів на території СРСР”¹⁷. Велика кількість категорій (приблизно 1300), які є доволі близькі за своїм значенням, дещо ускладнила аналіз. З інформаційних доповідей можна побачити, що подібні труднощі мали також самі працівники КДБ під час класифікації подій та визначаючи одну з категорій реєстрації. Слід зазначити, що одна й та сама подія, розглянута кількома працівниками КДБ у кількох інформаційних звітах, могла мати декілька категорій, позаяк у звітах аналізували різні характеристики одного складника.

Найпопулярнішими категоріями антирадянських виявів у АСІО “Дельта Латвія” були “свідоме поширення неправдивої інформації громадянином СРСР, яка ганьбить радянську державу та соціалістичну систему” (код 15014) й “факти та свідчення, які доводять антисоціалістичну та антиконституційну діяльність у межах території СРСР” (код 30006). Інформація щодо цієї категорії складала 8% загальної кількості інформаційних повідомлень.

В 5,4% випадків інформацію інформаторів класифікували як “вислови негативного ставлення до радянської системи з елементами лестощів у бік західного стилю життя та буржуазної демократії” (код 15096).

Інші антирадянські категорії траплялись менш ніж у 2% текстів інформаційних повідомлень, наприклад код 05036 – “поширення інформації, яка дискредитує радянську та державну владу”

Код 05036 – “участь громадянина СРСР у нелегальній (офіційно забороненій) організації та організація зустрічей національних елементів та ретрогресивні церковні служби” – 1,7%.

¹⁶ ASIO “Delta Latvia” materials, DS=0042543.

¹⁷ ASIO “Delta Latvia” materials., dictionary No.1 – “The indications and facts of the foreign states special services, as well as sabotaging persons destructive activities within the territory of the USSR”.

Код 16011 – “існування стабільної націоналістично настроєної групи осіб” – 1,4%.

Код 16013 – “пропозиція громадянина СРСР іншій особі приєднатись до нелегальної антирадянської націоналістичної групи” – 1,4%.

Код 25014 – “діяльність громадянина СРСР, скерована на національний або расовий антагонізм, провокування розбіжностей та визнання національної вищості, приниження національної гідності та поглядів” – 1,2%. Потрібно підкреслити, що в межах інформаційного блоку майже не було знайдено повідомлень про випадки, коли принижувану латвійська національну гідність, але докладніше про це – далі.

Код 16002 – “громадянин СРСР заявляє про рішення знайти організацію (групу тощо), діяльність якої скерована проти радянської соціальної та державної систем” – 1,1%.

Як уже згадувано раніше, аналіз інформації за категоріями антидержавних показників та його порівняння з текстами доповідей не можуть дати повної відповіді на питання: які поведінка та характеристики населення окупованої держави вважаються в КДБ особливо важливими у сфері ідеологічного контролю. Аналіз текстів завершило визначення ключових слів:

- у 25% усього тексту бази звітів знайдено слова “націоналіст/и”, “націоналістичний”;

- у 15% основою було слово “антирадянський”;

- у 17% доповідей знайдено слова “Латвія”, “латвійці”, “латвійське”;

- 15% містять слова “Росія”, “російське”, “росіяни”, що майже у 100% є частиною слова “антиросійське” (наприклад твердження, брошури, написи, твори, вислови тощо, направлені проти народу Росії);

- у 6% – слова “євреї”, “єврейський”.

Аналіз текстів повідомлень, вибраних за цими характеристикам, довів що ці слова здебільшого входили в конструкції “латвійські націоналістичні антирадянські – антиросійські” вияви або щодо євреїв – “єврейські націоналістичні антирадянські” вияви. Своєю чергою це досить перекожливо відображує, що у корінного населення Латвії радянська влада асоціювалась з представниками російської національності.

В 0,07% випадків (6 повідомлень) у базі даних слова “Росія”, “російське”, “росіяни” були виявлені в контексті “російський шовінізм” (антилатвійські вияви). Таке співвідношення антиросійських та антилатвійських висловлювань 0,07%, або 1:214, безсумнівно можуть довести грубий латвійський націоналізм. У це можна було б повірити, якби люди не мали пам’яті. Треба зазначити, що 1976 року щільність російської популяції серед населення ЛатРСР загалом складала 32,8% (латвійців – 53,7%), у

містечках – 40%, але у містах навіть більше 60%¹⁸. Діяльність КДБ ЛатРСР була спрямована на руйнування латвійського, єврейського, німецького націоналізму, але не було структури, яка б працювала з російським націоналізмом попри те, що можна було знайти категорію, аби визначити його як провокування національного антагонізму, а також як висловлювання, що принижують національну гідність (код 25014) в межах класифікатора антирадянських висловлювань. Російський націоналізм до певного часу не загрожував існуванню СРСР. Приховане, а іноді й відверте російське верховенство сприяло збереженню квазі-статичного балансу у Радянській імперії та її тоталітарної правлячої системи.

Іншою метою дослідження було виявити вид (форму) задокументованих антирадянських виявів. Найбільш популярною формою антирадянської активності є “переконання” (передусім антирадянські, націоналістичні, антиросійські, а також просто руйнівні тощо), їх можна знайти у 17,5% донесень загального масиву інформації. Інші види виявів були зафіксовані менше ніж у 4% випадків: поширення ідеї незалежності /від СРСР/ – 3,7%), зацікавленість у пам’ятниках Латвії, збори націоналістичних елементів біля пам’ятників (3,1%), розірвання прапорів ЛатРСР та СРСР, а також вивішування прапора Латвії (2,5%). Лише у 0,48% випадків було помічено інтерес КДБ у документуванні анекдотів.

Дисидентство було не дуже сильно поширеним у Латвії, цей рух не мав такого впливу на свідомість людей, як в РРФСР. Якщо дисидентство у Росії вважало своєю головною метою боротись за людські права, то сили дисидентів Латвії були скеровані на право латвійської нації на самовизначення та відновлення незалежності держави, максимально застосовуючи легальні з погляду законодавства СРСР методи.

Заступник голови Ради Міністрів ЛатРСР Едвардс Берклавс, який уже 1959 року розплачувався за націоналізм, фактично брав участь у дисидентстві, хоча не вважав себе дисидентом. Е. Берклавс 1988 року був одним з засновників Національного Руху Незалежності Латвії (ЛННК) та пізніше на довгий час став його лідером. Коли Латвія отримала незалежність, його обрали до парламенту Латвії.

Прихованими національними рухами можна вважати ті, які були легальними з погляду чинного законодавства і яким не можна офіційно висловити звинувачень у антидержавній діяльності. Апарат насильства СРСР був добре навчений придушувати все, що можна вважати антирадянською діяльністю в рамках Кримінального кодексу СРСР. Радянські закони дозволяли достатньо широке коло інтерпретації та

¹⁸ *Latvian Soviet Encyclopaedia. Riga, 1984, vol.5/2, p. 120.*

фактично могли абсолютно легально ізолювати будь-яку інодумну людину з суспільства. У репресивний механізм був повністю безсилий під час проведення великої маніфестації на цвинтарі Бретрен у День пам'яті, розміщення квітів у порядку червоний-білий-червоний та запалювання свічок на місцях вічного спочинку лідерів латвійської незалежної держави, розвитку фольклору, зборів коло пам'ятника Свободи, заснування латвійських історичних гуртків у школах, дослідження та документування місць битв та захоронень солдат Латвії тощо. КДБ усвідомлював, що ця діяльність є реальною загрозою для існування СРСР. У Державному архіві Латвії можна знайти достатню кількість доповідей керівників КДБ ЛатРСР Центральному Комітету компартії Латвії щодо цих випадків. Через невловимість та легальність цих випадків більша частина цих подій не була відображена у доповідях інформаторів КДБ, але тенденції розвитку з них не могли бути непоміченими і КДБ повідомляв про них Комуністичній Партії.

Прихований націоналізм знаходив своє відображення у різних формах:

1. Зберігання, виготовлення або застосування атрибутів Республіки Латвії (гімн, герб, прапор тощо).

2. Безперервна боротьба за отримання дозволу на святкування забороненого Комуністичною Партією свята Ліго (Свято середини літа). Позиція КДБ стосовно цього питання була більш гнучкою, існувала думка, що заборона цього національного свята може перетворити його на націоналістичне свято. КДБ вважав, що краще дозволити це свято та перетворити його на радянське.

3. Розвиток фольклорного руху. КДБ усвідомлював його роль у відродженні національної гідності Латвії, та учасники цього руху часто проходили профілактику в КДБ. Фактично їх часто звинувачували в інших порушеннях, наприклад: "зберігання та поширення серед знайомих та фольклорної групи, якою він керував, політично дискредитаційної літератури й вираження у згаданих вище творах ідеологічно руйнівних суджень"¹⁹.

4. Дні пам'яті загиблих, які все більше і більше набирали форму національних масових маніфестацій²⁰.

5. Створення мистецьких робіт, метою було відобразити заборонені теми легальними способами й те, що формально не може бути заборонено цензорами.

Іншими були форми опору після 1987 року, коли державна влада певною мірою послабила обмеження стосовно національних виявів у Латвії. У Комуністичній партії та КДБ почався поділ на тих, хто

¹⁹ LVA, 1221.f., 1.apr., 2989.l., p. 9.

²⁰ LVA, 101.f., 32.a., 42.l., p. 35-37.

підтримував перестройку, та тих, хто захищав імперію. Цей період характеризувався зовсім іншими методами боротьби з комуністичною диктатурою, а також залученням до цієї боротьби інших соціальних груп.

Деякі висновки, базовані на результатах аналізу інформації в межах АСІР “Дельта Латвія” КДБ ЛатРСР:

- Рух опору у 70-х та 80-х роках досяг можливого максимуму легальності форм, до нього були залучені післявоєнні покоління латвійців.

- КДБ мав повну інформацію про процеси, які відбувались у суспільстві, але був не в силах зберегти імперію, яка руйнувалася.

- Причиною всіх процесів дезінтеграції та кризи влади вважались ідеологічні диверсії, які виконували зарубіжні центри проти СРСР. Ця аксіома не давала спеціалістам з оборони соціалістичної системи СРСР усвідомити глибшу суть процесів, які відбувались у межах багатонаціональної імперії.